Йордан Андреев (В. Търново)

ЙОАН ЕКЗАРХ И НЯКОИ ВЪПРОСИ ВЪВ ВРЪЗКА С НАСЛЕДЯВАНЕТО НА ЦАРСКАТА ВЛАСТ В СРЕДНОВЕКОВНА БЪЛГАРИЯ

Времето на старобългарския книжовник Йоан Екзарх съвпада с епохата на най-значителните преобразования в българската средновековна история. Налагането на християнската религия означавало не само радикална промяна в системата на религиозното мислене, но и в обществения живот — на първо място в промяна на съществуващите институции. Между тях не на последно място трябва да поставим важните въпроси относно характера и естеството на върховната власт, възможностите за нейното присвояване, наследяване и т.н.

Във връзка с това нещата се усложняват още повече предвид обстоятелството, че още през езическата епоха в средновековна България били в действие определени норми и правила, които сравнително точно регламентирали възможностите относно наследяването на короната. Разбира се, за това можем да съдим предимно от съществуващата практика. А тя свидетелствува, че наследяването на ханската власт вървяло в непрекъсната борба между две непримирими доктрини. Първата, в основата на която бил залегнал династическият принцип, предполагала наследственото предаване на властта в рамките на една управляваща фамилия. Предварителните наблюдения дават да се разбере, че още със създаването на българската държава бил направен сериозен опит да се легитимира наследственият принцип или т.нар. династично начало. В този смисъл трябва да се разбира постоянното изтъкване на управляващия род Дуло в Именника на българските ханове[1]. Според уверенията на неговия съставител родът Дуло (от който произхождал и хан Аспарух) владеел короната на българите от незапомнени времена[2]. Разбира се, в Именника личи по-скоро стремеж към утвърждаването на династическия принцип, на лице е по-скоро тенденция, която била реализирана докрай през първата половина на IX в., когато легитимизмът към управляващата династия (и като терия, и като практика) окончателно възтържествувал.

В същото време през езическия период бил в действие и друг принцип, който предоставял короната на българите в ръцета на хора, белязани със знака на щастливата звезда, които стигали до престола в резултата на узурпации, бунтове или дворцови преврати. От сведенията на цитирания по-горе Именник на българските ханове личи, че първият държавен преврат в нашата история трябва да се свърже с името на хан Кормисош, който през 739 г. сменил управлявящия род Дуло[3]. През втората половина на VIII в. превратите зачестили, като властта се заемала последователно от представителите на родовете Вокил, Угаин, от хановете Токту, Паган, Телериг и Кардам, за които с положителност знаем, че не са от един и същи род[4].

Забележителното е, че повечето от тези владетели търсели възможности да легитимират своята власт не толкова с помощта на някакви наследствени теории (каквито всъщност трудно биха могли да се намерят), а чрез санкцията на народните събори, които се превърнали в истински разпоредител със съдбата на ханския престол[5]. Идеен вдъхновител на тези събори и техните решения било недоволното болярство, което с тяхна помощ осъществявало замислените промени. В същото време тези народни събори трябвало да се преценяват и като реминисценция на старите родови порядки, т.е. все още били живи родовите традиции, които помнели изборния характер на публичната власт. И затова утвърждаването на самодържавното начало вървяло в непрекъсната борба между народните събори и личната ханска власт. Някъде към първата половина на IX в. тази продължителна борба завършила с категоричната победа на ханската институция, която успяла да постави своята власт над правомощията и авторитета на народните събори[6].

Утвърждаването на ханската власт вървяло в няколко посоки, но на първо място то се изразявало в предаването на короната в рамките на управляващата династия. За това в не малка степен спомогнала и теорията за „божествения" произход на владетеля. За пръв път изворите бележат този нов момент във владетелската идеология при управлението на хан Омуртаг — в някои надписи той се величае като ὁ ἔξ Ὑξοῦ ἀρχων, т.е. „от бога поставен"[7]. Тази прибавка към титлата на българския владетел представлява буквална заемка от титулатурата на византийския василевс[8]. За нас в случая е по-важно не толкова реципирането на византийската формула, колкото стремежът на българските владетели да защитят своите „божествени" права, поставяйки своята личност извън контрола на съществуващите държавни институции.

Що се отнася до въпроса, на каква основа се извършвало прехвърлянето на ханската власт, можем с положителност да твърдим, че съществувал строг порядък — предаването на властта ставало по наследство, в съответствие с принципа на майората (старшинството), т.е. правото на най-големия син върху короната. Но това правило често било нарушавано в резултат от личните предпочитания на управляващия владетел. Така например хан Омуртаг бил наследен от третия си син Маламир, той от своя страна от сина на Звиница Пресиан и т.н. Запазилите се изворови данни свидетелстват, че системата на принципа на майората далеч не изчерпвала всички възможности относно наследяването на българския престол. За това съдим от съчинението на византийския император Константин VII Багрянородни (945—959) „За церемониите във византийския двор". В прочутото съчинение е отделено специално място, където са посочени онези въпроси, които логотетът на дрома (т.е. византийският министър на външните работи) отправял по адрес на българските пратеници, пристигнали в константинополския дворец. „Как е духовният внук на нашия свят император (поставения) от бога владетел на България? Как е (поставената) от бога владетелка? Как са канартикинът, вулиас таркана, синовете на поставения от бога владетел на България и останалите му чеда? Как са шестимата велики боляри? Как са останалите вътрешни и външни боляри? Как е целият народ?"[9]

Наистина съчинението на Константин VII Багрянородни е писано през X в., но няма съмнение, че споменатите в горния пасаж прабългарски титли и институции съществували още през езическия период. Във връзка с въпросите около наследяването на престола през езическата епоха особено

значение имат онези въпроси, в които се пита за здравето на „канартикина, вулиас таркана, синовете на поставения от бога владетел на България и останалите му чеда“.Може да се смята за установено, че зад тези титли прозират ранговите отличия на първия и съответно на втория син на българския хан — т.е. първородният носел титлата „канартикин“ (по-точно κανάρτι — κεῖνος[10]), а вторият титлата „вулиас таркан“ (βουλίας ταρκάνος)[11]. Наистина можем само да се досещаме за точния смисъл на тяхната титулатура, но няма никакво съмнение, че само първите двама сина на българския владетел са разполагали с особени правомощия в сравнение с останалите синове, между които не на последно място трябва да отбележим възможността да наследят по право бащиния скиптър. Към това твърдение ни навежда и обстоятелството, че само за тяхното здраве въпросите са отправени персонално, докато за останалите синове (респективно третият или четвъртият) въпросът е адресиран в обща формулировка, при това заедно с дъщерите на владетеля — само по такъв начин можем да обясним края на тази приветствена формула, където се пита общо за здравето на „останалите чеда“. От друга страна, като отчитаме колко точно бил прецизиран всеки детайл във византийския дворцов етикет, можем с увереност да твърдим, че съгласно съществуващия през езическата древност наследствен закон правото на първородство определяло за наследник на българския престол „канартикина“. Същевременно някакви права (макар и не точно определени и установени) ще е притежавал и вторият син — „вулиас таркана“. За съжаление липсват свидетелства, от които можем да съдим докъде се простирали правата на втория син и дали в някои случаи имал някакви „законни“ права, с помощта на които да оспорва короната на по-големия си брат. Можем единствено да предполагаме, че правомощията му придобивали действителна сила едва след смъртта или евентуалното отстраняване на канартикина. В същото време титлата „вулиас таркан“ не била само почетна — под свое подчинение той имал една от трите големи области (тарканства), на които се деляла българската държава през IX—X в[12].

Дали този наследствен закон бил променен след въвеждането на християнството? Наличните факти свидетелстват, че поне на теория нещата останали същите — за това между впрочем ни подсеща и обстоятелството, че и през X в. била в действие привествената формула, която срещаме в съчинението на Константин Багрянородни. Но в същото време някои обстоятелства не само довели до промяна на старите наследствени принципи, но и до съществено им ревизиране. И тези обстоятелства трябва да се поставят във връзка с две личности от българската история — княз Симеон и Йоан Екзарх.

Но нека да поставим въпросите в тяхната последователност. На първо място ще отбележим, че завземането на престола от княз Симеон не може в никакъв случай да се преценява като обикновена замяна на един владетел с друг, а като грубо нарушение на съществуващите наследствени принципи, като истинско пренебрежение към техните разпоредби. В този смисъл качването на Симеон на българския престол представлява истински държавен преврат. Както посочихме и по-горе, византийската приветствена формула посочва с пределна яснота, че законни права върху короната притежава само първият и вторият син на владетеля. А както е известно,

Симеон бил трети син на княз Борис — следователно имал нещастието да се роди трети поред и по този начин автоматически загубвал всякакви права върху бащиния си трон. И тъй като съдбата му отнела възможността за изява в политическото поприще, той трябвало да се посвети на духовна кариера — още като малък Симеон бил изпратен да учи в Цариград[13]. След завръщането си в България той станал черноризец — явно баща му го готвел за глава на българската църква. Но скоро дошло времето, когато обстоятелствата се стекли така, че пред Симеон се открила възможността да стъпи на българския престол.

Известно е, че след като княз Борис се оттеглил от трона и станал монах, в съответствие със съществуващия наследствен закон той поставил за български княз най-големия си син Владимир[14]. Но скоро станало ясно, че Владимир излъгал бащините надежди и въстанал срещу онова, което представлявало смисълът на Борисовия живот. Започнали гонения срещу представителите на християнската църква и опити да се върнат старите езически култове. Наложило се Борис отново да препаше меч: не след дълго той заловил Владимир, хвърлил го в затвор и наредил да го ослепят — 893 г.[15] Най-подробният извор за тези събития, западният летописец Регино съобщава, че след това Борис свикал народен събор (convocato omni regno), на който обявил за княз третия си син Симеон, като го предупредил, че и с него ще постъпи по същия начин, ако се отклони от истинското християнство[16].

Нека да се спрем накратко върху причините, наложили свикването на специален народен събор, който трябвало да вземе между другото и важното решение относно бъдещия владетел. Наистина Симеон нуждаел ли се е от санкцията на тази институция? Не можело ли княз Борис сам да обяви замислената от него персонална промяна? В случая свикването на събора било предизвиквано от факта, че Борис вече не бил български княз — следователно не разполагал със законни основания да диктува решения, произтичащи от собствената му воля. От друга страна, единствено народният събор можел да придаде законен характер на Симеоновата власт. Свикването на този събор се диктувало още от две съображения — при това твърде важни. Първото е във връзка с това, че като трети син Симеон нямал права върху короната. И ако все пак княз Владимир трябвало да бъде лишен от престола, то съгласно действуващата наследствена теория за негов приемник трябвало да се посочи неговият син. За съжаление не разполагаме с подробности за живота на княз Владимир, но някои факти позволяват да пресметнем, че към 893 г. той бил на около 40 годишна възраст[17] — следователно напълно възможно е да е имал наследници, годни да поемат властта. Или пък, ако Владимир действително нямал синове, то съгласно съществуващия наследствен закон за владетел трябвало да бъде обявен вторият син на княз Борис — Гавраил[18]. Обстоятелството, че княз Борис изцяло пренебрегнал посочените по-горе възможности, показва, че за неговото решение в не малка степен е съдействувал и самият Симеон. А това съдействие се изразило преди всичко в активното участие на Симеон при свалянето на Владимир. Но за това по-подробно по-долу.

Другото обстоятелство, което ще е предизвикало необходимостта от санкцията на народния събор, трябва да свържем с духовния сан на Симеон. По-горе отбелязахме, че след завръщането си в България, той бил замонашен. След събитията, свързани със свалянето на Владимир, пътят му към престола бил препречван и от монашеския сан. Освобождаването му от тези задължения било в прерогативите на църквата. Формално това било

извършено на събора в Преслав, който ще трябва да се квалифицира не само като народен събор (каквито били да речем съборите през VIII и началото на IX в.), но и за църковно-народен събор. Тази нова характеристика се налага не само предвид решението, свързано с освобождаването на Симеон от монашеския обет, но и поради факта, че част от решенията на събора (каквито били да речем изгонването на гръцкото духовенство от България и заменянето му с българско, както и обявяването на славянския език за официален и богослужебен) имали пряка връзка с църковните дела. Впрочем във връзка с тези събития се налага да отбележим, че тъкмо от годината 893 народните събори изгубили своя политически смисъл и се превърнали в преимуществено църковни събори, където се разисквали предимно религиозни въпроси — разбира се, без да загубват своята широка представителност.

Но да се върнем на събитията, свързани със завземането на престола от княз Симеон. За разлика от сведенията на западния летописец Регино, някои домашни известия представят тези събития в малко по-друга светлина. Така например летописният разказ „Чудото на св. Георги с българина" още докато Борис бил жив и живеел като инок и „на неговото място [управляваше] Владимир, неговият първи син, Симеон получи благословение божие и от Михаил, и прие престола като изгони брат [си]"[19].

Според това известие (в достоверността на което не бива да се съмняваме) излиза, че насилственото сваляне на Владимир от престола станало не толкова по инициатива на Борис, колкото на Симеон — домашният извор категорично сочи ръководната роля на Симеон[20]. И с това най-вече ще трябва да обясним решението на Борис да постави тъкмо него на княжеския престол. Интересното в случая е друго обстоятелство — изглежда, че сам авторът на Чудото до голяма степен чувствувал незаконния характер на Симеоновата власт. И заради това особено настойчиво подчертава два момента в повествованието си. На първо място, че Владимир бил първородния син на Борис — следователно по право и закон владеел короната. И второ — след като не разполагал с подходящи доводи, с помощта на които да обоснове законността на новия владетел, авторът на Чудото настоява върху „божието благословение", което получил Симеон. Впрочем изглежда, че и това му се е сторило недостатъчно, защото по-нататък неизвестният автор прибавя, че такова „благословение" Симеон получил и от своя баща.

Тук се натъкваме на един нов момент, с чиято помощ в бъдеще ще отстояват своите права върху короната всички български владетели — „божият избор". Но вместо да сложи някакъв порядък в прекалено сложните отношения между царските наследници, този принцип давал възможност за още по-големи неразбории — и наистина кой със сигурност би могъл да твърди на кого от царските синове се е спряло „божието благоволение"?[21] Много интересно е да се проследи действието на тази формула в по-късната история на българската държавност — особено впечатлява фактът, че с нейна помощ осветявали своите права не само законните наследници, но и всички узурпатори. Те до един оправдавали своите престъпления с нуждите на държавата и „божията промисъл". Даже народният цар Ивайло следва тази традиция — той разказвал пред съселяните си за „някакви явявания на светии, които го подбуждали към бунт и управление на народа"[22].

Оказало се обаче, че идването на Симеон на престола не можело да се обясни (и най-вече узакони) само с „божията" промисъл. Разполагаме с

някои данни, от които може да се заключи, че доста време след това сред българите се ширели настроения, които оспорвали законността на неговия избор. И за това станало необходимо Йоан Екзарх да излезе със специална защита на владетелските му права. Според изричната бележка на Йоан Екзарх „у българите наследяването на властта върви не само от бащата към сына, но и от брат към брата. Същото чувам било и у хазарите“[23]. въ блъгарѣхъ нспрьва родъı бъıваѭтъ кънѧзн, сънъ въ отьца мѣсто н братръ въ брата мѣсто; н въ козарѣхъ такожде слъıшнмъ бъıваѭще.

Едва ли е нужно да доказваме, че тази кратка реплика на Йоан Екзарх има конкретно предназначение — да отхвърли обвиненията, отправяни по адрес на новия владетел и да докаже законността на неговата власт. Както трябва и да се очаква, в началото Йоан Екзарх отбелязва, че наследственият закон на българите действително изисквал короната да се заема от сина на царстващия владетел — „от бащата към сина“. По-горе имахме възможност да установим действието на този наследствен закон, осветен от силата на традицията и от тържествуващия през IX век легитимизъм. Следователно Йоан Екзарх не можел да пренебрегне съществуването му и затова го посочвал като първа възможност. Веднага след това обаче следва добавката, която трябва да приемем като лична версия на старобългарския книжовник: че законът предвиждал и друга възможност, властта да се предава и от „брат към брата“.

Новият наследствен принцип, издигнат от Йоан Екзарх, има пряко отношение към събитията, свързани със смяната на Владимир със Симеон. Естествено тук бихме очаквали да чуем съображенията, които накарали Йоан Екзарх да провъзгласи новия наследствен закон. Или пък да прочетем доводите, с чиято помощ може да се докаже неговата законност. Това би могло да стане, както с помощта на доказателства от историческо естество, така и чрез посочването на конкретни примери. Но тъй като такива факти и съображения не могли да се намерят, Йоан Екзарх прибягнал (при това съвсем несполучливо) до помощта на аналогии от хазарската история — „същото чувам било и у хазарите“. В тази вметната фраза личи голяма доза преднамереност. На първо място тя изглежда неубедителна, тъй като нейният автор сам далеч не е сигурен дали при хазарите наследяването на престола вървяло съгласно посочения от него ред. Можем следователно да предположим, че след като дълго търсил доказателства за защита на своята теза (и не ги намерил), Йоан Екзарх се доверил на непроверените слухове, че сред хазарите съществували закони, които давали право на Симеон да се счита за законен наследник на своя брат.

В същото време недоумение предизвиква и едно друго обстоятелство — защо Йоан Екзарх не се е опитал да намери съответните аналогии, позовавайки се на византийската политическа практика, която по правило давала възможност за сравнително по-широко участие на наследниците при наследяването на императорската власт. На този въпрос, разбира се, е трудно да се отговори. Според нас Йоан Екзарх ще е предпочел „хазарския“ пример напълно съзнателно. Съображенията му ще са се заключавали в това, че за българите византийският политически пример би изглеждал непонятен и неприемлив — известни са например упреците, с които съседните народи обвинявали Империята за това, че в нея липсвал всякакъв ред относно наследяването на императорската власт. Не бива да забравяме също и това, че когато Йоан Екзарх писал своето съчинение, антивизантийските настроения в България били твърде силни — вървяла война с гърците и всякакво позоваване на техния пример не би могло да изглежда авторитетно и убедително.

От друга страна, позоваването на хазарските наследствени обичаи ще са били наложени и от внушението, че като родствени племена на прабългарите, техният династичен закон изглеждал по-понятен. Целта била да се докаже, че още от далечни времена сред прабългари и хазари съществувал наследствен закон, който позволявал прехвърлянето на короната и от брат към брата — следователно тук е потърсена санкцията на родовата древност, която трябвало да послужи за оправдание на извършената от княз Симеон персонална смяна на владетеля.

Трудно е да се каже доколко внушенията на Йоан Екзарх и застъпваното от него становище могли да се наложат сред общественото мнение и по този начин да легитимират властта на княз Симеон. Но няма никакво съмнение, че тази оригинална добавка в Шестоднева не трябва да се преценява само като резултат от личната инициатива на старобългарския книжовник. Можем да приемем, че в разработването на новата наследствена теория ще е взел лично участие и самият Симеон. Известно е, че Йоан Екзарх бил от онези книжовници, които княз Симеон събрал около себе си и с чиято помощ създал онази бляскава епоха на старобългарската книжовност, която днес с право наричаме „златен век" на старобългарската култура. Логично е да се предположи, че тъкмо княз Симеон е наредил на Йоан Екзарх да потърси аргументи и доказателства, чрез които да докаже законността на владетелските му права. От сведенията на Шестоднева личи, че Йоан Екзарх действително се е справил с тази задача — провъзгласеният от него нов наследствен закон се превърнал в държавна норма и се среща често в по-късната история на българската държава[24].

В своя Шестоднев Йоан Екзарх се спира още веднъж на възможностите относно наследяването на княжеския скиптър. Своите мисли старобългарският книжовник развива в онзи пасаж, в който се говори за царя на пчелите и неговия избор: „. . . а техният цар не бива да бъде поставян чрез избора на мнозинството, защото често пъти безразсъдството на народа поставя за владетел най-лошия, нито да получава властта чрез жребий, тъй като лошата случайност на жребия често пъти дава властта на оногова, който е най-лош, нито пък да получава властта по баща (т.е. по наследство), защото такива (люде) поради разкоша и голямото ласкателство най-често са невъзпитани и тъпи и не могат да познаят истината"[25].

За разлика от разглеждания по-горе пасаж, който бе предизвикан от съвсем конкретен повод, тук разсъжденията на Йоан Екзарх за наследяването на короната имат предимно теоретичен характер. От друга страна,текстът за царя на пчелите и неговия избор не е оригинален и представлява буквален превод от съответния гръцки образец. Впрочем, целият Шестоднев е компилация от избрани части на най-известните раннохристиянски авторитети — Василий Велики, Севериан Гавалски, Теодорит Кирски и др.[26] Известно е също така, че на места Йоан Екзарх е проявил очевиден стремеж към оригиналност. Това личи не само от собствените му бележки към оригиналния текст, но и от подбора на отделните статии и коментариите към различните глави. Така че цитиратият по-горе пасаж не може да се разбира като механичен превод — подборът към него е направен съзнателно с оглед възможностите за наследяването на властта в средновековна България.

Интересното в този пасаж е това, че Йоан Екзарх изрежда три възможности, на основата на които можело да се осъществи прехвърлянето на короната — изборът, жребият и наследяването. Едновременно с това той оспорва правотата на провъзгласените принципи. „Изборът" на мнозин-

ството се диктува от безразсъдството на тълпата, „случайността на жребия" може да даде властта в ръцете на некъдърника, а правото на „наследство" често пъти извеждало на престола хора „невъзпитани и тъпи". Но въпреки отрицателното си отношение към изброените от него наследствени принципи Йоан Екзарх умишлено избягва да даде отговор на следния въпрос: коя според изредените възможности е най-добрата и съответствува на личните му убеждения. И кое му е попречило да се впусне в разсъждения относно най-правилния начин за приемането на престола? Отговорът на тези въпроси би могъл да бъде само приблизително точен, но според нас той се крие в една четвърта, недоизказана възможност: че единствено на църквата трябва да принадлежи правото на решителния глас при определянето на бъдещия държател на българския скиптър. Това наше предположение съответствува както на позицията на Йоан Екзарх като духовно лице, така и на засилилите се по негово време настроения за по-активно участие на църквата в политическия живот на страната.

В този смисъл разглежданият текст от Шестоднева на Йоан Екзарх свидетелствува за наличието на нов момент относно теориите за определянето на новия наследник, за съществуването на тенденция, която ще стане направляващ момент в усилията на българската църква при реализирането на концепциите и относно режима на властта и възможностите за нейното присвояване.

ЛИТЕРАТУРА

[1] „Авитохол. . . Родът му Дуло, . . . Ирник. . . Родът му Дуло. . . Курт. . . Родът му Дуло. . . Безмер. . . Родът на този Дуло. . . Есперих. . . Родът му Дуло. . . и т.н. Сравни V. Beševliev, Die Protobulgarischen Inschriften, Berlin, 1963, S. 306.

[2] Според данните на Именника родът Дуло управлявал княжеството оттатък Дунава, т.е. преди образуването на българската държава 515 години. Сравни V. Beševliev; op. cit. S. 306.

[3] За тези събития виж В. Златарски, История на българската държава през средните векове, С. 1970, Т. I, ч. 1, с. 253.

[4] Сравни В. Златарски, пос. съч. I, 1, с. 281 и сл.

[5] За това виж Й. Андреев, Народните събори в политическия живот на Първата българска държава, ИПр, 4, 1971, с. 98.

[6] Пак там, с. 103.

[7] Сравни В. Бешевлиев, Първобългарски надписи, С. 1979, с. 200, № 57, с. 209, № 58.

[8] Сравни В. Бешевлиев, Византийски триумфални обичаи, акламации и титли у българите през IX в. ИЕИМ, 1958, с. 12. Сравни също и Първобългарски надписи, 71—72.

[9] Сравни ГИБИ, Т. С., 1964, с. 222.

[10] За тази титла виж V. Beševliev, Der Titel κανάρτικξῖνος, BZ, XXXII, 1932, 12—15.

[11] За титлата „вулиас таркан" сравни G. Mango, I. Ševčenko, A new manuscript of the De Ceremoniis, Dumbarton Oaks Papirs, XIV, 1960, p. 248, G. Moravcsik, Byzantinoturcica, II, S. 97, В. Бешевлиев, Първобългарски надписи, с. 67.

[12] За това виж Й. Андреев, Нарышская надпись князя Симеона и административное устройство болгарского государства в конце IX и начале X в. Etudes Balkaniques, 3, 1978, с. 121 и сл.

[13] Сравни В. Златарски, История, I, 2, 280—282.

[14] За тези събития виж В. Златарски, История, I, 2, с. 248.

[15] Пак там, 253—254.

[16] Сравни ЛИБИ, т. II, с. 307.

[17] Известно е, че Владимир участвувал в похода срещу Сърбия, който повечето историци отнасят към годината на покръстването. Според К. Иречек, Истор а Срба, с. 186, бел. 5, тази война трябва да се отнесе към 864 г. Според В. Златарски, История, I, 2, с. 38, войната е през 860 г. Участието на престолонаследника в тази война свидетелствува, че макар и в детска възраст Владимир е бил на около 10—12 годишна възраст. А към 893 г. той е бил на около 40—45 години.

[18] Златарски, В. История, I, 2, с. 280, бел. 1, без да се впуска в подробности отбелязва, че „остава неизвестно защо Борис обявил за свой приемник Симеон, а не Гаврил и затова всякакво предположение по тоя въпрос би било излишно и дори безпредметно". Сравни също В. Златарски, Кой е бил Тудор черноризец Доксов, БПр, IV, 1897, кн. 3, 43—44, 47.

[19] Дуйчев, И. Из старата българска книжнина, I, с. 71.

[20] За разлика от „Чудото на св. Георги и българинът" някои други домашни известия описват събитията в друга светлина, като решително изключват намесата на княз Борис в развитието на събитията. Така например в житието на Тивериопулските мъченици се настоява, че замяната на Владимир със Симеон станала след смъртта на Владимир. А в Пространното житие на Климент Охридски се споменава, че след като Владимир „управлявал четири години и умрял, наследник на всичко станал брат му Симеон". Сравни Ал. Милев, Гръцките жития на Климент Охридски, С., 1966, с. 129.

[21] По всичко изглежда, че тази практика била заета от съседна Византия, където често по-малките синове били предпочитани за наследници, като правата им били отстоявани с твърдението за „божествения избор". Класически е примерът с византийския император Йоан Комнин, който обяснявал предпочитанията си към по-малкия син Мануил (бъдещият император Мануил Комнин) с твърдението, че го определя за свой наследник, тъй като бил по-достоен за короната и защото „сам бог го предопределил да управлява". Nicetas Choniatae, Historia, ed. Jo. Al. van Dieten, De Gruyter, 1975, p. 46.

[22] Pachymeres, G. De Michaele et Andronico Paleologis libri tredecim, Rec. J. Bekkerus, I, Bonnae, 1835, p. 430.

[23] Aitzetmüller, R. Das Haexaemeron des Exarchen Johannes, Graz, 140-в, 21—28, 140 с. 1.

[24] Може би ръководени тъкмо от този наследствен закон вдигнали въстание против цар Петър неговите братя Иван и Михаил. За тези събития виж В. Златарски, История, I, 2, с. 513—516. Този наследствен закон не бил забравен и през Втората българска държава, когато при първите Асеневци властта се заемала последователно от братята Петър, Асен и Калоян.

[25] Aitzetmüller, R. op. cit. 187-в, 13—16.

[26] За това виж И. Дуйчев, Естествознанието в средновековна България, С., 1954, с. 57.